चर्या, स्त्री, (चर + "गदमदचरयमश्चानुपसर्गे।" ३।१। १००। इति यत्। स्त्रियां टाप्।) ईर्य्यापथस्थितिः। इत्यमरः। २। ७। ३६॥ नियमापरित्यागः। ईर्य्यते गुरोः शास्त्रोपासनया ज्ञायते ईर्य्या सा च ध्यानधारणादिः तस्याः पन्था उपायः तत्र व्रतिनां या स्थितिरवस्थानमपरित्यागः सा। इति भरतः॥ (यथा, महाभारते। १। २। ३२६।

"चर्य्यायां हयमुत्सृष्टं पाण्डवस्यानुगच्छतः॥")

गमनम्। व्यदनम्। आचरणम्। इति मुग्धबोधटीकायां दुर्गादासः॥ (यथा, मनुः। ६।३२।

"आसां महर्षिचर्य्याणां त्यक्तान्यतमया तनुम्॥"

सेवा। यथा, हेः रामायणे। २। २९। १५।

"वनवासस्य मूरस्य मम चर्य्या हि रोचते॥"

त्रि, अनुष्ठेयः। आचरणीयः। यथा, मनुः।३।१।

"षट्त्रिंशदाब्दिकं चर्य्यं गुरौ त्रैवेदिकं व्रतम्॥")

चर्व्व, कि भक्षे। इति कविकल्पद्रुमः॥ (चुरां-पक्षे भ्वां-परं-सकं-सेट्।) कि, चर्व्वयति चर्व्वति तण्डुलं बालकः। इति दुर्गादासः॥

चर्व्वणं, क्ली, (चर्व्व + भावे ल्युट्।) दन्तैश्चूर्णनम्। इति हेमचन्द्रः। ३। ८८॥ चिबान इति भाषा॥ (यथा, हारिते प्रथमे स्थाने प्रथमेऽध्याये।

"चर्व्वणं गिलनञ्चापि कासितं श्वासितं तथा॥")

चर्व्वा, [न्] पुं, तलप्रहारः। इति हारावली। १६७॥

चर्व्वितं, त्रि, (चर्व्व्यते स्म इति। चर्व्व + कर्म्मणि क्तः।) कृतचर्व्वणम्। भक्षितम्। इत्यमरः। ३।२।११०॥ (यथा, भागवते। ७। ५। ३०।

"अदान्तगोभिर्विशतां तमिस्रं
पुनःपुनश्चर्व्वितचर्व्वणानाम्॥")

चर्व्वितपात्रकं, क्ली, (चर्व्वितानां ताम्बूलादीनां त्यागपात्रम्। ततः स्वार्थे कन्।) चर्व्वितताम्बूलादित्यागपात्रम्। पीगदान इति भाषा॥ यथा, रासलीलायां पातालखण्डे।

"ताम्बूलं दर्पणं पानपात्रं चर्व्वितपात्रकम्॥"

चर्व्व्य, त्रि, (चर्व्व्यते दन्तैश्चूर्ण्यते इति। चर्व्व + कर्म्मणि ण्यत्।) चर्व्वणीयम्। यथा,—

"षट्कोटिं ब्राह्मणाञ्च भोजयामास नित्यशः।
चूष्यपेयलेह्यचर्व्व्यरतिलग्नं दिने दिने॥"

इति ब्रह्मवैवर्त्ते प्रकृतिखण्डम्॥

चर्षणिः, पुं, (कर्षतीति। कृष + "कृषेरादेश्च चः।" पां-उणां। २। १०३। इति अनिः आदेश्च चः।) जनः। यथा, श्रीभागवते।

"स चर्षणीनामुदगाच्छुचो मृजन्
प्रियः प्रियाया इव दीर्घदर्शनः॥"

मनुष्यजातिः। यथा,—

"अर्य्यम्णो मातृका पत्नी तयोश्चर्षणयः सुताः।
यत्र वै मानुषी जातिर्ब्रह्मणा चोपकल्पिता॥"

इति श्रीभागवते। ६। ६। ३१॥ "चर्षणयः कृताकृतज्ञानवन्तः। पश्यन्तिकर्म्मत्वेन निघण्टुदाहृतेः। यत्र येषु आत्मानुसन्धानविशेषेण मानुषी जातिश्चोपकल्पिता। तथा च श्रुतिः। पुरुषत्वे चाविस्तरामात्मेति।" इति तट्टीकायां श्रीधरस्वामी॥ (अत्र उणादिवृत्तिकृतोज्ज्वलदत्तेन तु "कृषेरादेश्च धः।" इति पठित्वा धर्षणिर्वन्सकीति व्याख्यातम्॥)

चल, क भृतौ। इति कविकल्पद्रुमः॥ (चुरां-परं-सकं-सेट्।) क, चालयति। दन्त्यवकारादिरयमिति दुर्गसिंहजुमरनन्दी। भृतिरिह पोषणम्। इति दुर्गादासः॥

चलं, ज गतौ। इति कविकल्पद्रुमः॥ (भ्वां-परं-सकं-सेट्।) ज, चालः चलः। मिचले इति वक्ष्यमाणं न पठित्वा इममेव मानुबन्धं भ्रान्ताः पठन्ति तद्धेयम्। तेनास्य चालयति हस्तिनं यन्ता। चलमानोऽनिल इत्यत्र ताच्छील्ये शतुः शानः। मिचले। पूर्व्वेणान्वयः। चलधातुः कम्पने म बन्धः स्यादित्यर्थः। म, चलयति लतां वायुः। चलयन् भृङ्गरुचस्तवालकानिति रघुः। चालयन् सकलां पृथ्वीमिति घञन्तात् चालं करोतीति णौ शतृन्तम्। इति दुर्गादासः॥

चल, शृ विलासे। इति कविकल्पद्रुमः॥ (तुदां-परं-अकं-सेट्।) शृ, चलती चलन्ती। विलासः क्रीड़नम्। इति दुर्गादासः॥

चलं, त्रि, (चलति गच्छतीति। चल + पचाद्यच्।) चञ्चलम्। इत्यमरः। ३। १। ७४॥ (यथा, रघुः। ११। १५।

"ताड़का चलकपालकुण्डला
कालिकेव निविड़ा बलाकिनी॥"

पारदः। इति हेमचन्द्रः। ४। ११६॥ अष्टादशाक्षरवृत्तभेदः। यथा, वृत्तरत्नाकरे।

"भौ नृजौ भौ चेच्चलमिदमुदितं युगैर्मुनिभिः
स्वरैः॥")

चलः, पुं, (चल + पचाद्यच्।) कम्पः। तद्युक्ते त्रि। इति मेदिनी। ले, १५॥ (शिवः। यथा, महाभारते। १३। १७। ११६।

"महाकेतुर्महाधातुर्नैकसानुचरश्चलः॥"

विष्णुः। यथा, तत्रैव। १३। १४६। ६२।

"वीरहा विषमः शून्यो घृताशीरचलश्चलः॥"

"वायुरूपेण चलः।" इति भाष्यम्॥)

चलचञ्चुः, पुं, (चला चञ्चला चञ्चुरस्य।) चकोरपक्षी। इति हेमचन्द्रः। ४। ४०५॥

चलत्पूर्णिमा, स्त्री, (चलन्ती पूर्णिमा तदाश्रयीभूतचन्द्र इवेति तात्पर्य्यार्थः।) चन्द्रकमतृस्नः। इति त्रिकाण्डशेषः॥

चलदङ्गः, पुं, (चलत् चञ्चलं अङ्गं यस्य।) मत्स्यविशेषः। चेङ्गा इति भाषा॥ अस्य गुणाः। अनभिष्यन्दित्वम्। वाते हितत्वम्। रोचनत्वञ्च। इति राजवल्लभः॥

चलदङ्गकः, पुं, (चलदङ्गं यस्य इति कप्।) चलदङ्गमत्स्यः। इति जटाधरः॥

चलदलः, पुं, (चलानि दलानि पत्राणि यस्य।) अश्वत्थवृक्षः। इत्यमरः। २। ४। २०॥ (अश्वशब्दोऽस्य गुणादयो ज्ञातव्याः॥)

चलनं, क्ली, (चल + भावे ल्युट्।) भ्रमणम्। (यथा, देवीभागवते। १। १७। १६।

"चलनञ्च विना कार्य्यं न भवेदिति मे मतिः॥")

कम्पनम्। (यथा, पञ्चतन्त्रे। २। १७४।

"द्वावुपायाविह प्रोक्तौ विमुक्तौ शत्रुदर्शने।
हस्तयोश्चलनादेको द्वितीयः पादवेगजः॥")

कर्म्मणि, त्रि। इति मेदिनी। ने, ६१॥

चलनः, पुं, (चलत्यनेन इति। चल + करणे ल्युट्।) पादः। इति हेमचन्द्रः॥ हरिणः। इति जटाधरः॥

चलनकः, पुं, (चलन + संज्ञायां कन्।) चण्डातकम्। इति हेमचन्द्रः। ३। ३३८॥

चलनी, स्त्री, (चलन + ङीप्।) वारीभेदः। जगन्मनी। वस्त्रघर्घरी। इति हेमचन्द्रः॥ घाघरा इति भाषा॥

चलपत्रः, पुं, (चलानि पत्राणि यस्य।) अश्वत्थवृक्षः। इति राजनिर्घण्टः॥ (यथा, नैषधे।

"अङ्गेन केनापि विजेतुमस्या
गवेष्यते किं चलपत्रपत्रम्।
नचेद्विशेषादितरच्छदेभ्य-
स्तस्यास्तु कम्पस्तु कुतो भयेन॥")

चला, स्त्री, (चलतीति चल + पचाद्यच् टाप् च। नैकत्रावस्थितत्वात् तथात्वम्।) लक्ष्मीः। इति मेदिनी। ले, १५॥ सिक्थकः। इति रत्नमाला॥

चलाचलः, त्रि, (चलतीति चल + अच्। चरिचलिपतिवदीनां वा द्वित्वमितिद्वित्वे अभ्यासस्य आगागमश्च इति वार्त्तिकसूत्रेणास्य सिद्धिः।) चञ्चलः। इत्यमरः। ३। १। ७४॥ (यथा, किरातार्ज्जुनीये।११।३०। [चलाम्॥")

"जन्मिनोऽस्य स्थितिं विद्वान् लक्ष्मीमिव चलाकाके पुं,। इति राजनिर्घण्टः॥

चलातङ्कः, पुं, (चले चलने आतङ्को भयं यस्मात्।) वातरोगः। इति राजनिर्घण्टः॥

चलितं, त्रि, (चल + कर्म्मणि क्तः।) कम्पितम्। इत्यमरः। ३। १। ८७॥ (यथा, राजतरङ्गिण्याम्। ५। ३६५।

"तयोर्विलासवलितैश्चलितापाङ्गविभ्रमैः॥")

गतम्। चल ज गतावितिदर्शनात्॥ (यथा, शोः रामायणे। ३। ५७। २३।

"अधिरूढ़े गजारोहे यथास्याचलितो गजः॥")

चलुः, पुं, (चल + उन्।) गण्डूषः। इति हेमचन्द्रः। ३। २६२॥

चलुकः, पुं, (चलुना कायतीति। कै + कः।) प्रस्थितिः। भाण्डभेदः। इति मेदिनी। के, ८६॥

चविः, स्त्री, (चर्व्व्यते इति। चर्व्व + इन्। पृषोदरादित्वात् रलोपे साधुः।) चविका। इति शब्दरत्नावली॥

चविकं, क्ली, (चवि + संज्ञायां कन्।) चविका। इति भरतधृतरुद्रः॥

चविका, स्त्री, (चवि + स्वार्थे कन्।) वृक्षविशेषः। चइ इति भाषा॥ तत्पर्य्यायः। चव्यम् २। इत्यमरः। २। ४। ६४॥ चव्या ३ चविकम् ४